

2 Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii

Snefrid Møllersen, psykologaspesialista, dr. psychol., Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu (SÁNAG), Sámi klinihkka, Finnmárkku buohcciviessu HF

Iulie Aslaksen, dutki, dr. polit., Statistihkalaš guovddášdoaimmahagas (SGD)

2.0 Čoahkkáigeassu	2
2.1 Álggahus	3
2.1.1 Dárbu sámi statistihkkii	3
2.1.2 Statistihkka ja servodat.....	4
2.1.3 Riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihkka ja sámi statistihkka	4
2.2 Eamiálbmotstatistihkka	5
2.2.1 Eamiálbmotstatistihkka eanetlohkoservodagas	5
2.2.2 Eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuolta	6
2.3 Sámi statistihkka – sámi duohtavuolta	7
2.3.1. Dahkat oinnolažžan ja oaidnemeahtumiin.....	7
2.3.2 Buohtastahttit eanetlohkoálbmogiin.....	8
2.3.3 Sámi máhttu ja sámi kultuvrralaš oaivil statistihkas	9
2.4 Muhtin fáttát sámi statistihkkii	10
2.4.1 Sámegiella	10
2.4.2 Dearvvašvuolta ja eallinkvalitehta.....	10
2.4.3 Vealaheapmi	11
2.4.4 Boazoealáhus.....	12
2.4.5 Eará sámi meahcásteapmi	13
2.4.6 Riikkaidgaskasaš raporterren	14
2.5 Geat galget lohkkot?	15
2.5.1 Sápmelaččat álbmotlohkamiin	15
2.5.2 Čearddalaš identitehta statistihkas	16
2.5.3 Čearddalaš registreren	17
2.5.4 Statistihkka boazosápmelaččain	17
2.6 Sámi statistihka ávkálašvuolta	18
2.7 Čoahkkáigeasut ja hástalusat	19
2.8 Rávven	19
2.9 Referánsat:	20

Giitit earenoamážiid sámi informánttaid geat iešguđet bealis leat juogadan minguin iežaset vásáhusaid ja geahččanguovllu ja addán midjiide árvvolaš fuomášumiid sávaldagaide ja vuordámušaide go guoská sámi statistihkkii.

2.0 Čoahkkáigeassu

Statistihkas leat máŋga rolla servodagas. Eiseválddiin lea dárbu statistihkaide politihkalaš proseassain ja go galget árvvoštallat stáhta doaimmaid maiguin váldá vára álbmoga rivttiin. Sámi oktavuodas dárbbášuvvo statistihkka go galgá árvvoštallat čuovvu go stáhta álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dutkan atná statistihka go ovdanbuktá ođđa dieđuid. Sámi servodagain, ásahusain, joavkkuin ja fágabirrašiin dárbbášit statistihka duodaštit máhtu iežamet eallimis, eallinlági, birgenlágis, rámmaeavttuin, eallinvugiin, kultuvrras, hástalusain ja rivttiin, vai lea vuodđu doaibmabijuide maiguin ovdánahtta sámi servodateallima. Dat lea hui dehálaš go galgá ipmirdit koloniserema ja dáruiduhttima váikkuhusaid mii ain vuhtto sámi servodagas, ja maidái go galgá heivehit eallinlági mat sámi kultuvrii leat sajáiduvvan.. Kvalitehta dain dieđuin maid vuodul statistihkka huksejuvvo, ja movt statistihkka adno mearridanproseassain leat guovddáš fáttát dan digaštallamis movt sámi statistihkka ovddiduvvo, ja lea maid váikkuhus dasa movt statistihkka geavahuvvo politihkalaš mearridanproseassain.

Boahttevaš sámi statistihka digaštallamis, oktan sámi čearddalašvuodain álbmotregistariin, berre fátmastit prinsihppa guorahallamiid mat leat čállon eamiálbmotstatistihkkii (Indigenous statistic) ja eamiálbmot diehtosorjjasmeahttuvuhtii (Indigenous data sovereignty). Statistihkka mas vuolggasadji lea sámi máhttu ja sámi ipmárdus hástalusain, dárbbus ja váttisvuodain lea mávssolaš go galgá sáhttit čuovvulit álbmotrievttalaš mearrádusaid maid Norga lea geatnegahtton čuovvut. Dat gáibida ahte indikáhtorat ovddiduvvojit, mii čuvgeha jus ja movt servodat láchčá dili vai olaha álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid, ja čuovvu mielde man beaktilat vejolaš doaibmabijut leat. ON eamiálbmot julggaštusa rivttiid vuodul, artihkal 3 ja 4, mii lea iežas váikkuheami ja iešmearrideami birra, de dan mielde lea mávssolaš ahte sámi álbmogii addo aktiivvalaš rolla identifiseremis ja vuoruheamis váilevaš dieđuid ektui man birra statistihkka leat.

2.1 Álggahus

2.1.1 Dárbu sámi statistihkkii

Statistihkas leat mánga rolla servodagas. Eiseválddiin lea dárbu statistihkkii politihkalaš proseassain, ja go galget árvvoštallat jus dat politihkalaš doaimmat čuvvot eiseválddiid geatnegasvuodaid. Sámi oktavuodas lea dárbu árvvoštallat jus dárbbáša čuovvulit álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dutkanbirrasat ges dárbbášit mihtidit, buohtastahttit ja ovdanbuktit máhtu statistihkaid bokte. Sámi servodagas, ásašusain, joavkkuin ja fágabirrasiin lea dárbu statistihkkii go galget dokumenteret dieđuid iežamet eallimis, eallineavttuin, birgenlágis, rámmaeavttuin, eallinvugiin, kultuvrras, hástalusain ja rivttiin. Dat galgá leat vuodđun go ovdánahtta sámi servodateallima ja go galgá olahit mihtuid vai sámi servodagas leat oktasaš eallineavttut. Statistihkka iešguđetlágan rollat sáhttet leat oktasaččat, muhto ii buot háviid. Seamma guoská statistihkka ulbmiliidda. Olles dan proseassas mainna galgá loguid bokte addit dieđuid, de šaddá statistihka ulbmil stivret makkár fáttáid vällje ja kategoriijaid ja maddái hábmet bohtosiid.

Lea vuđolaš mearkkašupmi go lea vejolaš oažžut relevánta ja ulbmillaš dieđuid sámi álbmoga, servodateallima ja eallineavttuid birra, go galgá ipmirdit koloniserema ja dáruiduhttima váikkusain mii ain vuhtto sámi álbmogis, ja maid go galgá sáhttit láchit dili eallineavttuid hárrái mat leat sajáiduvvan sámi kultuvrii. Daid mañemus jagiid leat lassánan lohkovuđot almmuheamit sámi dilálašvuodaid birra. Sámedikki áigumuša mielde álggahuvvui 2003 bargu Statistihkalaš guovddášdoaimmahagas (SGD) searválaga Sámi Instituhtain ráhkadit almmolaš sámi statistihka. 2006 rájes lea SGD almmuhan raportaráiddu *Sámi statistihkka*¹ juohke nuppi jagi. 2008 rájes ásašuvvui Fágalaš analysajoavku sámi statistihkkii, man váldodoaibma lea almmuhit jahkásaččat *Sámi logut muitalit*, raportaráidu mas artihkkalat leat kvantifiserejuvnon sámi servodatdilálašvuoda dieđuid vuodul Norggas. Daid mañemus jagiid leat maddái dutkanbirrasat hirbmadit lasihan dieđuid sámi dilálašvuodaid birra, earret eará dearvvašvuodadutkamis. Dat lea dagahan ahte lea dohkkehuvvon ahte leat váilevašvuodat dieđuid hárrái, mii fas lea mielddisbuktán kritihkalaš geahčastaga makkár lágan statistihka lea relevánta sámi dilálašvuodaide ja makkár ii leat.

Váldoulbmil sámi statistihkain lea čilget ja guorahallat dilálašvuodaid main lea mearkkašupmi sámi álbmogii ja servodateallimii, ja sihkarastit dárbbášlaš lohkovuodu, vai hálddahušlaš, juridihkalaš ja politihkalaš mearrádusat dahkkojit sámi vuoigatvuodaid mielde mat leat sajáiduhhton álbmotrievtti mielde. Lea dárbu dieđuide mat ovddidit ja hehttejit vejolašvuodaid nu ahte álbmotrievttalaš prinsihpat čadahuvvojit iešguđetge beliin servodagas (Norges institusjon for menneskerettigheter, 2019). Sámi statistihkka ii berre leat diehtu sápmelaččaid birra, muhto diehtu sápmelaččaide.

Norggas ii leat registrerejuvnon čearddalašvuoha álbmotregistarii, ja almmolaš sámi statistihkka atná eará lahkoniid čuvgehit sámi dilálašvuodaid. Almmolaš sámi statistihkka

¹ <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/samisk-statistikk>

lea vuodđuduvvon dieđuide, mat leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid (SED-guovlu) vuodul. Dieđut čearddalašvuoda birra vižžojit muhtin iskkademiin, nugo Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáža dearvvašvuodadutkamiin (SÁMINOR). 2018 mearridii Sámediggi guorahallat vejolašvuoda registreret sámi čearddalašvuoda dearvvašvuodaregistariidda², mii livčče vejolaš reaidu mainna buorida dieđuid sápmelaččaid dearvvašvuoda ektui.

2.1.2 Statistihkka ja servodat

Dieđuin, mat ovdanbuktojit loguid ja statistihka bokte, lea stuora dokumentašuvdnaárvu otná servodagas, mii lea vuodđun politihkalaš, hálddahuslaš ja juridihkalaš mearridanproseassain. Statistihkka ii leat neutrála diehtu, dan dihte go statistihka kategorijjat hábmejuvvojit áigevuđot treanddaid ja beroštumiid mielde servodagas. Árvvut, norpmat ja dárbbut stivrejit daid válljejumiid mat lohkkojit ja mat eai lohko, ja movt statistihkka dulkojuvvo, ja šaddá mearrideaddjin statistihka ávkkálašvuoda árvui, sihke eiseválddiide ja álbmotjovkui geaid birra statistihkka lea. Go árvvut, norpmat ja rámmaeavttut leat goabbatláganat dáčča ja sámi duohtavuodas, de sáhtta dat čájehit vearu gova dahje šaddá boasttuipmárdus go galgá ávkkástallat seammalágan dieđuiiguin maiguin čuvgeha fáttá.

Diehtu sámi árvvuid, norpmaid, eallinvugiid ja eallineavttuid birra lea dárbbaslaš go galgá sáhttit válljet dieđuid maid dárbbasa go galgá čilget, ipmirdit oktavuodaid ja čuvgehit sivaidd/ákkaid mat speadjalastet sámi duohtavuoda. Statistihkka dárbu dan ektui mii lea relevánta oažžut čilgejuvvo ja definišuvnnat mat addet “duohta” čilgehusaid rievddadit dan mielde gii lea barggaheaddji ja geat doaimmahit statistihka. ON eamiálbmot vuoigatvuodaid julggaštusa mielde³, nugo dás lea vuoigatvuodta iešmearrideapmái ja beassat oasálastit mearridanproseassaide mat guoskkahit eamiálbmogiidda, de dárbbasuvvo vuogádat mii vuhtiiváldá ahte statistihkas sámi dilálašvuodaid birra lea vuolggasadji ja čadahuvvo sámi duohtavuodaipmárdusa, diehtovuodu ja vuoruhuvvon dárbbuid vuodul, mat ovdánahttet sámi servodateallima ekonomalaččat, sosiálalaččat ja kultuvrralaččat.

2.1.3 Riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihkka ja sámi statistihkka

Riikkaidgaskasaččat lea čuožžilan digaštallan das mii lea buori eamiálbmotstatistihka dovdomearka, mii lea álbmotrievttalaš mearrádusaid vuodul. Guovddáš doahpagat leat Indigenous Statistic (eamiaálbmotstatistihkka) ja *Indigenous Data Sovereignty* (eamiaálbmot dieđuid sorjjasmeahtunvuodta, mii lea dieđuid autoritehta), mii mearkkaša ahte lea eamiálbmogiid eaggátvuodta ja iešmearridanvuoigatvuodta dieđuide (Walter & Andersen,

² <https://www.sametinget.no/Nyhetsarkiv/Utreder-muligheten-for-registrering-av-samisk-etnisitet>

³ United Nations (2007): United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), artikkel 3 og 4, <https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/declaration-on-the-rights-of-indigenous-peoples.html> Norggas lei aktiivvalaš rolla julggaštusa ráhkadeapmái, ja lea earret eará riikkaidgaskasaččat čuovvulan nammadan bagadalli olgoriikkabálválussii (Olgoriikkadepartemeanta 2013).

2016; Kukutai & Taylor, 2016, Maiam nayri Wingara, 2018, Australian Indigenous Governance Institute, 2018). Dutkamušat dain fágabirrašiin čujuhit ahte statistihkka mii lea olámuttos dávjá ii leat doarvái go galgá raporteret ON eamiálbmogiid vuoigatvuođaid julggaštussii (Griffiths, 2018, Madden m. fl., 2016).

Dán kapihttalas digaštallat fáttáid riikkaidgaskasaš digaštallamis eamiálbmotstatistihka birra sámi statistihka ektui. Sámi statistihka fágalaš analysajoavkku, mii lea ovddasvástideaddji *Sámi logut muitalit*, mandáhta mielde ii galgga joavku ráhkadit ođđa vugiid movt doaimmahit sámi statistihka. Goitge oaidnit mávssolažžan čuvgehit vejolaš buoridanbeliid, earenoamážiid dakkár áiggis go lea stuora beroštupmi lasihit sámi statistihka hivvodaga. Dat sáhtta leat ávkkálaš árvoštallat jus eará eamiálbmogiid vásáhusat sáhttet leat veahkkin nanneme sámi statistihka kvalitehta, ovdamearkka dihte ahte sidjiide geaidda statistihkka guoská, sii sáhttet váldot mielde prosessii dalle juo go vällje fáttá.

Go dáinna kapihttaliin leat bargan, de leat artihkalčállit humadan olbmuiguin iešguđet beliin sámi servodagas sámi dilálašvuođaid birra go guoská vásáhusaid, jurdagiid ja dárbbuid hárrái. Min lahkoneapmi, fáttá välljen ja ovdamearkkat leat váikkuhuvvon das mii ovdanbođii ságastallamiin. Kapihttal ii leat ollislaš guorahallan dieđuid váilevašvuođain ja vejolaš buoridanbeliin. Lea baicca ovdanbuktin muhtin vejolaš geahččanguovlluin, mat sáhttet leat veahkkin viiddideami sámi statistihka fágasuorggi, mii lea veahá vižžon riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihkas, ja veahá olbmui geaidda statistihkka guoská ja gain lea vásáhus statistihka geavaheamis, ja statistihkka váilevašvuođain mat guoskkahit sápmelaččaid eallimii ja eallindilálašvuođaide.

2.2 Eamiálbmotstatistihkka

2.2.1 Eamiálbmotstatistihkka eanetlohkoservodagas

Dávjá statistihkka mii čilge eamiálbmogiid birra lea vuođđuvuvvon dieđuide mat čuvvot riikkaidgaskasaš málle mielde ja buohtastahttet eamiálbmogiid eanetlohkoálbmogiin. Erohusat eamiálbmotjoavkkuid siskkobealde dávjá hilgojuvvojit, ja dieđut ja dulkojumit ges leat njuolga váldon kultuvrralaš oktavuodas mas dieđut leat vižžon, nugo eamiálbmogiid historjá ja sosiála ja materiálalaš eallineavttuin. Čilgehusat dávjá gesset ovdan váttisvuođaid ja heajut beliid eamiálbmogiid dilis, nugo ovdamearkka dihte sosioekonomalaš ja dearvvašvuođa guoskevaš dilálašvuođaid (Walter, 2016).

Váldo gažaldagat riikkaidgaskasaš digaštallamis eamiálbmotstatistihkas lea ahte movt ráhkaduvvojit statistihkat mat leat relevánta ja ávkkálaččat eamiálbmogii alces. Dat sáhtta leat statistihkalaš diehtu maid eamiálbmogat ieža sáhttet dovdat duohtavuodas ja máhttomáilmmis, ja mii lea ávkkálaš eamiálbmogiid iežaset bargui, go galget ovdánahttit iežaset kultuvrra ja eallindilálašvuođa. Eamiálbmotstatistihkka sisttisdoallá dan dihte juohkelágan dáhtáid, dieđuid dahje máhtu mii lea dahje sáhtta váikkuhit eamiálbmogiidda sihke oktan joavkun dahje

ovttaskas olbmuide. Sáhttet leat dieđut eamiálbmogiid resursavuodus, historjjás ja dálá birrasiin, ja dieđut demográfalaš, sosiála, juridihkalaš, dearvvašvuoda ja oahpu dilálašvuodain, nugo maiddái dieđut mat leat vižžon eamiálbmogiid kultuvrras, árbevirolašmáhtus, vuorkádieđuin ja njálmmálaš mitalusain. Girji *Indigenous Statistics* (Walter & Andersen 2016) válddahallá kvalitatiiva ja kvantitatiiva beliid eamiálbmotstatistihkas, ja čájeha movt logut mat leat ávkkálaččat eamiálbmogiid, “buorit logut”, gohčoduvvon *Nayri kati*⁴, sáhttet fuomášuhttit eavttuid ja vejolašvuodaid ovdánahttimii mii lea eamiálbmotkultuvrra mielde.

Válđoáššit eamiálbmotstatistihkka barggus lea ahte eamiálbmogiid máhttu ja váikkuheamis galgá leat čielga sadji go ráhkaduvvo loguid vuodul heivehuvvon dokumentašuvdna, mii guoskkaha eamiálbmogiid dilálašvuodaid.

2.2.2 Eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuohhta

Dieđuid sorjjasmeahtunvuohhta (*Data Sovereignty*) sisttisoallá lágaid ja struktuvrraid masa dieđut gullet, mii guoskkaha eaiggátvuoda dieđuide, ja maid etihka go čohkke ja giedahallá dieđuid. Dat lea earálágan go dihtorsihkarvuohhta (*Data Safety*), mii lea juridihkalaš ja teknihkalaččat heivehuvvon go galgá gáhttet vai olggobeale olbmot eai beasa oaidnit ja geavahit daid dieđuid. Eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahtunvuodas lea bargovuohki mii sihkkarastá kvalitehta dieđuide go lea autonomalaš riekti mearridit makkár dieđuid galgá čohkket, movt ja manne dieđut galget čohkkejuvvot, ja geas lea vejolašvuohhta beassat oaidnit dieđuid, gii sáhtta atnit daid ja masa dat galget adnot. Ulbmil eamiálbmot dieđuid sorjjasmeahtunvuodas lea sihkkarastit ahte dieđut mat leat eamiálbmogiid birra ja sin servodatdilálašvuodaid birra, vuhtiiváldá eamiálbmogiid árvvuid, kultuvrra, eallinoainnu, mánggabealatvuoda ja beroštumiid. Mávssolaš eaktu lea beassat eaiggádit iežaset birra dieđuid, dan bokte go lea vejolašvuohhta váikkuhit ja dárkkistit dieđuid doaimmahettiin, čohkkedettiin ja ahte lea vejolašvuohhta oaidnit daid, ja maiddái analysa, dulkon, gaskkusteapmi, dieđuid geavaheapmi ja ođđasit fas beassat geavahit daid leat mávssolaččat (Kukutai & Taylor, 2016). Dieđuid ferte hálddašit dainna lágiin ahte suddje eamiálbmogiid iehčanasvuoda, sihke ovttaskas olmmožin ja oktan joavkun.

CARE (*Collective benefit, Authority to control, Responsibility, Ethics*), ja *FAIR* (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable*) (Global Indigenous Data Alliance, 2019) leat guokte rámmabarggu mat leat dahkkon eamiálbmogiid vásáhusaid vuodul statistihkaid ektui mángga riikkas. Dás ovdanbohtá ahte statistihka mávssolašvuohhta galgá heivet eamiálbmogiid ehtalaš norpmaide, dain galgá leat ávki eamiálbmogiidda, galget ieža beassat oaidnit ja dárkkistit daid ja dat dieđut, maid oktii lea čoaggán, mat leat eamiálbmogiid birra ja eamiálbmogiin, daid galgá sáhttit fas oktii beassat atnit eamiálbmogiid sávaldagaid mielde. Dakkár lágan dieđuid stivren ja hálddašepmi lea mávssolaš go lea ráhkadeame statistihka dárbbaslaš kultuvrralaš sensitivitehtain, mas eamiálbmogiin lea aktiivvalaš rolla defineret iežaset duohtavuoda ja hástalusaid.

⁴ *Palawa* lea giella Tasmanias.

Eamiálbmogiid sorjjasmeahttunvuohta iežaset dieđuid hárrái lea viidásetfievrrideapmi doaimmas, mas leat ehtalaš njuolggadusaid dutkamis, mii guoskkaha eamiálbmogiid ja eamiálbmotfáttáid. Eaktu lea ahte eamiálbmotjoavkkut mat addet dieđuid dutkamii, sis galgá maid leat eaiggátvuohta, váikkuhanvejolašvuohta ja dárkkistanvejolašvuohta dieđuide, vai dutkanproseassa sáhtá čadahuvvot dohkálaš vuogi mielde. Dat dahká ahte dutkama ulbmil vuhtiiváldá joavkku iežaset dárbbuid ja ahte bohtosat juogaduvvojit joavkkuin (Canadian Institute for Health Research CIHR, 2007, National Health and Medical Research Council NHMRC, 2018). Ehtalaš njuolggadusat eamiálbmotdutkanis lea čadahuvvon earret eará Kanádas, Alaskas, Ođđa Zealánda ja Austrálias mángalot jagi. Sámediggi mearridii 2019 Ehtalaš njuolggadusaid sámi dearvvašvuođadutkamii⁵, mas lea sámi iešmearrideapmi, máhttu, mielváikkuheapmi, gáibiduvvo dohkkehit ja kollektiivvalaš miediheapmi leat mávssolaš čuoggát.

2.3 Sámi statistihkka – sámi duohtavuohta

2.3.1. Dahkat oinnolažžan ja oaidnemeahtumiin

Almmolaš statistihkka giedahallá dávjá fáttáid mat leat dárbbalaččat stáhtii ja eanetlohkoservodahkii, ja atnet kategoriijaid ja dovdomearkkaid mat leat ávkkálaččat riika dássái. Sámi dilálašvuođaid birra statistihkka sáhtá dan dihte reflekteret eanetlohkokultuvrra eallimis, ja eanetlohkokultuvrra jáhkuid sámi duohtavuođas. Dat sáhtá johtilit šaddat eahpelihostuvvan gulahallan gaskal statistihkka ja fápmodilálašvuođa, nu ahte leat ovdamearkkat maiddá eará servodatjoavkkuin (Waring, 1991).

Sámi fáttáin, mat leat leamaš ja leat ain jávohuhtton dahje dahkkon oaidnemeahtumiin, váldo eret relevánsa, mitaluvvo leat dološáigái gullevažžan dahje lea juoga mii ii leat goassige leamaš. Jávkán mearrasámi álbmot lea okta ovdamearka dasa (Hermanstrand, 2018; Hansen, 2011). Dat ahte mearrasámi álbmot ii leat fátmastuvvon statistihkkii lea dáhpáhuvvan juo mánggaid buolvvaid čađa, ja dat bealli sámi álbmogis lea unnán vuoruhuvvon dutkan (Nilsen, 2009). Almmolaš čielggadeamis *Mearraguolástanvuoigatvuohta olggobealde Finnmárkku* (NAČ 2008:5) lea leamaš mielde váikkuheami čuvget mearrasámi eallinvuogi ja riddoguolásteami mearkkašumi mearrasámi kultuvrras (Andersen 2009). Statistihkka duođašta jáhkuid das mii gávdno ja ii gávdno, mas lea mearkkašupmi ja ii leat mearkkašupmi, ja váikkuha sihke eanetlohkoálbmoga ja sámi álbmoga ipmárdusa.

Sámi dovdomearkkat (materiálalaš ja eahpemateriálalaš) rievddadit geográfalaš, sosiála, ealáhusevttolaš ja historjjálaš dilálašvuođaid mielde. Čilgehusat sámi álbmoga, eallindilálašvuođaid, hástalusaid ja vuoigatvuođaid birra fertejit heivehuvvot daidda rievddademiide, jus bohtosat galget leat ávkkálaččat sápmelaččaide. Dutkamiid bohtosat

⁵https://innsyn.onacos.no/sametinget/mote/norsk/wfinnsyn.ashx?response=journalpost_detaljer&journalpostid=2019012947&

muhtin guovlluin sámi servodateallimis ja kultuvrras ovdanbuktojit dahje gehččojit dávjá nu ahte dat guoskkahit buot sápmelaččaide. Ovdamearkka dihte leat dutkanbohtosat guovddáš sámi guovlluin Finnmárkkus gehččon obbalaččat, nu ahte guoskkaha maid sápmelaččaide olggobealde dán guovllu, vaikko vel ii leat ge duodaštuvvon ahte nu lea.

2.3.2 Buohstahttit eanetlohkoálbmogiin

Buohstahttit sámi álbmoga eanetlohkoálbmogiin, ovdamearkka dihte go guoská dearvvašvuhtii, ohppui dahje ekonomalaš dilálašvuodaide, de dat dávjá lea stáhta dahje dutki dárbu dieđuide mii dan stivre. Dárbu ávkástallat kategoriijaid ja namahusaid goappaš joavkkuide stivre makkár dieđuid vállje. Akademalaš dutkanvuohki mii lea sajáiduvvan oarjemáilmmi kultuvrii adno eanas háviid vuosttažettiin proseassas, go galgá válljet ja hábmet čohkkejuvvon dieđuid lohkun. Go sámi dieđut jorgaluvvojit eanetlohkokultuvrra doahpagiidda ja kategoriijaide, de sáhtá dat dagahit bonjuvuodaide bohtosiidda.

Statistihkka ráhkada duohtavuoda, ja eahpenjuolga statistihkka ráhkada vearu duohtavuoda. Okta ovdamearka lea go Riikarevišuvdna (2019) čujuha oahpahasstatistihkkii, earret eará našuvnnalaš geahččalemiid olis, de dat sisttisoallá headjuvuodaide go mihtida vuodđomáhtu sámegeiela lohkamis, ja headjuvuodaide go guoská dasa gii válljejuvvo čađahit dan geahččaleami⁶. Sámegeiela našuvnnalaš lohkeageahččaleami raporttat ožžot dan dihte ollu unnit pedagogalaš ávkki raporttaid ektui go dárogeiela našuvnnalaš lohkeageahččaleamit. Juo 2006 fuomášuhtti Todal ahte leat stuora erohusat das movt sámegeiela ja dárogeielat lohkan- ja čállingeahččaleamit šaddet (Todal, 2006). Guovttegielatvuoda gáibáduš sámi ohppiide čuožžilahte ovdamearkka dihte gažaldagaid mat eai leat áigejuvvo dilat eanetlohkui dárogeielaskuvllas. Ain dárbbášuvvo ollu dutkan- ja ovdánahttinbargu go galgá ipmirdit mii dárbbášuvvo dasa go galgá sáhttit addit sámegeielohppiide geahččalemiid mat mihtidit seamma lágan čehppodaga go dárogeielat geahččaleamit mihtidit.

Eará ovdamearka lea fárren- ja ássanminstarat, mat daid maŋemus 40 jagis leat čájehan čielga sentraliserema, mas fárren dáhpáhuvvá gilážiin gávpogiidda ja gávpogiid lahkosiidda, mas ekonomii ja bargomárkan lea válđočilgehussan. Goitge lea unnit eretfárren gilážiin, gos leat ollu sápmelaččat (23 % Sis-Finmmárkkus), go gilážiin gos leat unnán/ ii obanassiige sámi álbmot (sullii 36%) (Broderstad ja Sørli 2012). Dan dihte čuožžila gažaldat jus ássanniella regulere eará árvvuide ássanguovlluin gos sápmelaččat leat eanetlogus: lagsvuoha iežas čearddalašjovkui ja gillii, gullevašvuoha guvlui, vejolašvuoha beassat lundui (Skålnes, 2014).

Buohstahtti statistihka ulbmil lea geahččat erohusaid ja ovttaláganvuodaide. Sáhtá leat dárbu atnit earálgan vugiid go galgá identifiseret, čielggadit doahpagiid ja čilget dilálašvuodaide main lea mearkkašupmi sámi álbmogii ja iešguđetlágan sámi servodagaide. Eanetlohkoservodaga

⁶ Guovttegielat oahppit eai oaččo lohkeageahččaleami sámegeillii, ja ohppiidlohku geain sámegeiella lea vuosttašgiellan ja ožžot geahččalemiid dahká ahte geahččaleamit eai leat kvalitehtasihkkaraston seamma vuogi mielde go dárogeielat geahččaleamit, ja dan dihte fertejit bohtosat ovdanbuktot eará ládje (Riikarevišuvdna, 2019).

mielde gehččojuvvojit sápmelaččat homogena joavkun. Sápmelaš oainnu mielde leat stuora erohusat siskkáldasat sápmelaččaid gaskkas, ovdamearkka dihte jus gullá davvisámi, lullisámi ja julevsámi giellaguvlvi, jus lea boazosápmelaš, dálon sámi guovddášguovllus, riddogilážiin dahje jus ássá olggobealde Sámi guovlluid dahje ássá stuora gávpogis. Eaktun vai sámi fáttat duođalaččat gieđahallojit lea ahte dutkis lea vejolašvuohta ja ávkkástallá relevánta dieđuiiguin sámi dilálašvuođaid birra.

Statistihkka logahallá ovttaskasosiid duohtavuodas, ja dat kultuvrralaš oktavuoha gosa dat gullet eai oidno njuolgut statistihkas. Go logut dulkojuvvojit ja váldojit atnui, de dávjá váilu kultuvrralaš oktavuoha masa logut gullet. Vai garvá dahkamis sámi dilálašvuođaid oaidnemeahttumiin ja stereotiipan ja ahte statistihkalaš dieđut boastut dulkojuvvojit, de dárbbasuvvo rámma ja reaiddut mat sihkarastet ahte logut sámi statistihkas ja sámi duohtavuodas gulahallet. Riikkaidgaskasaš rámmat eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahttunvuohta, CARE ja FAIR leat ovdamearkkat main leat njuolggadusat movt kultuvrralaččat vuhtiiváldá eamiálbmogiid dieđuid.

2.3.3 Sámi máhttu ja sámi kultuvrralaš oaivil statistihkas

Statistihkka lea vuohki mainna duohtavuoda čilgejumiid álkidahtá ja dahká gelddolažžan. Dat lea ávkkálaš go dárbbasa oažžut bajilgova váttis áššiin, ja go dárbbasa sirret mávssolaš osiid eret dakkáriin mii ii leat nu mávssolaš. Statistihkka speadjalastá dieđuid duohtavuodas, ja dainna hábme duohtavuoda. Diehtu lea oahppu mii lea relevánta eallimis ja lea maiddá čadnon kultuvrii⁷.

Diehtu gullá oktii dan ipmárdussii mii ovttá joavkkus lea iežas ja birrasa ektui, das mii lea mávssolaš, logalaš ja heivvolaš. Eanetlohkoservodagas lea leamaš ja lea ain váttis ipmirdit eamiálbmogiid máhttu (Walter & Andersen, 2016).

Go statistihkka čatnasa sámi máhttui, vásáhusaide ja doaimmaide, de lassána vejolašvuohta dasa ahte statistihkka oažžu ovdán definerejuvvon hástalusaid, dárbbuid ja váttisvuođaid sápmelaččaid oainnu mielde. Statistihkka mii čatnasa kultuvrii eaktuda ahte doaimmahuvvojit fáttat ja rievddadeamit, karakteristihkka ja kvalitehta mas lea oaivil sámi oktavuodas, beroškeahtá addá go dat oaivila dáčča oktavuodas. Eará kultuvrraid máhttu berre diehttelas váldot mielde statistihkalaš doibmii, go dat lea veahkin lasiheame ja viiddideame ipmárdusa.

⁷ NAČ 1984: 18 definerejuvvo kultuvra leat obbalašvuohta basála norpmain, vuoddoárvvut, láhttema rámma ja oktasaš ipmárdus oktan joavkun/servodahkan dasa mii eallin, máilbmi, ieža ja earát leat. Mánnggakultuvrralaš bagadalli American Psychological Association (2002) dadjá ahte kultuvra sáhtá ipmirduvvot leat oahpahuvvon ja sirdásan jáhkku, árvvut ja doaimmat, mat leat bohtosat ovttá joavkku heiveheamit fysalaš ja sosiála birrasiidda.

2.4 Muhtin fáttát sámi statistihkkii

Sámi gullelaš fáttát leat viidát, go dasa gullá sámegealla, sámi historjá, sámi boazoealáhus, sámi luonddugeavaheapmi, duodji (árbevirolaš giehtaduodji), luohiti ja eará árbevirolaš ja ođđaáigásaš sámi kultuvra, sámi sosiála fierpmádat ja media, dearvvašvuodáhástalusat ja dárbu čálgobálvalusaide mat leat fátmastuvvon sámi eallinvuohká. Leat oalle ollu váilevašvuodát go guoská iešguđetlágan vealaheaddji daguide sápmelaččaid, sámi eallinvuogi ja sámi vuoigatvuodaid vuostá, ja maiddá go guoská eanetlohkoservodaga ektui sihke oktan joavkun ja ovttaskas olmmožin.

2.4.1 Sámegealla

Váibmogiella NAČ (2016: 18) čielggadeamis ávžžuha registreret sámegeallagiid ja doaibmabijuid vai nanne sámegealla oahpahusa ja anu. Ráhkaduvvo statistihkka mánáin, geain lea sámegealloahpahuš, ja skuvllain gos lea sámegealloahpahuš. Riikarevišuvdna (2019) cuiggodii goitge headjuvuodaid sámi ohppiid ektui, geain lea vuoigatvuohita oážžut oahpahusa sámegeallii ja sámegeallas, go fáldat ii leat doarvá oahpis álbmogii, ja go váilot resurssat ja go doaibmabijut sáhttet leat hejot organiserejuvvon. Ii gávdno makkárga statistihkka skuvllain main leat dárbbalaš ja váilelaš resurssat sámegealloahpahusa ektui dahje makkár suohkanat ja skuvllat dieđihit fáldaga birra ohppiide ja váhneimidda.

Sámegealloahpahuš sáhtá oážžut ávkki earálgan oahpahušvugiin, nugo gáiddusoahpahušas, ja man beaktilat dat leat dan ferte duodaštit, sihke davvisámegeallas, lullisámegeallas ja julevsámegeallas (Johansen, 2017). Gáiddusoahpahusa organiseren ja čadaheapmi bieđgana, ja dárbbasuvo systemáhtalaš kárten go galgá árvvoštallat oahpahušvuogi ja ovdánahttit struktuvrraid mat sihkarastet ahte dakkár vejolaš oahpahušvuogit leat ávkin eanemus lági mielde sámi ohppiide (Riikarevišuvdna, 2019).

Váilu listu vejolašvuodain vai beassá sámegealla geavahit almmolašvuodas, ovdamearkka dihte go lea oktavuohita almmolašbálvalusaiguin ja hálldašeamis sihke siskkobeaide ja olggobealde sámegealla hálldašanguovllu. Go registrere man ávkkálaččat leat suohkanlaš doaibmabijut ja go ása sámegealla seammaárvosaš giellan sámegealla hálldašanguovlluin, de sáhtáii dat addit ávkkálaš oahpu viidasit bargui mainna olaha sámelága giellanjuolggadusaid⁸. Obbalaččat lea unnán dakkár statistihkat main lea sámegeallat kulturbuvttadeami ja sámegeallat mediaid birra (Kalstad, 2010; Rasmussen, 2016; Graff, 2017; Jürgensen, 2017; Mecsei, 2018).

2.4.2 Dearvvašvuohita ja eallinkvalitehta

Dearvvašvuohita gullá oktii ovttaskas fáktoriiguin, sosiála ja kultuvrralaš birrasiiguin ja servodaga rámmaeavttuiguin. Sápmelaččain sáhtá leat eará ipmárdus dearvvašvuhtii ja

⁸ <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/samiske-sprak/samelovens-sprakregler-og-forvaltningsom/id633281/> ja Kommunála- ja ođasmahttindepartemeanta (2020)

eallinkvalitehtii go dábálaččat lea eanetlohkoálbmogis (Nergård 2006). Rámmaeavttut čilgejit daid vejolašvuodaid, mat ovttaskasolbmui ja joavkkuin leat, go galgá välljet buoret dearvvašvuoda mat heivejit dasa mii kultuvrralaččat leat ulbmillaččat. Čoggo viidát diehtu sápmelaččaid dearvvašvuoda diliid birra joavkodásis, earret eará SAMINOR iskkademiid bokte. Diehtu sosiála, kultuvrra ja servodatlaš rámmaeavttuid birra, mii earenoamážiid čuohcá dearvvašvuhtii ja eallinkvalitehtii iešguđet osiin sámi álbmogis, gáibida ovdáneami sámi gullelaš indikáhtoriin, man birra lea áibbas unnán dutkojuvvon. Dutkanprošeakta “Boazodoalu árgabeaivi” (Møllersen, Stordahl, Tørres, Eira-Åhrén, 2016) lea ovdamearka movt dearvvašvuodagivssiid earenoamáš indikáhtorat ovdánahttojedje searválaga boazobargiiguin, mii lei vuodđuduvvon boazobargiid iežaset dieđuid ektui iežaset dearvvašvuodas. Mánja dain indikáhtoriin lea unnán dahje ii obage relevánta eanetlohkoálbmogii. Boraspiresoahpamuš dagaha ovdamearka eatnasiidda boazoealáhusas sihke fysalaš ja psyhkalaš riekkama. Olgunastindoaimma heiveheapmi ávdinguovlluide mearkkaša ollu eallinkvalitehtii oallugiidda eanetlohkoálbmogis, seammás go dat dagaha lassi barggaid ja psyhkalaš deattu boazoealáhussii.

Jus galgá sáhttit čuovvulit ja árvoštallat Norgga návccaid nagodit čuovvut sisriikkalaš ja riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid⁹ ja njuolggadusaid olahit seammaárvosaš eallineavttuid dearvvašvuoda ektui, de lea earenoamáš mávssolaš ahte sámi dearvvašvuoda statistihka mihttu lea fuomášuvvot ja beassat čilget dearvvašvuoda guoski dilálašvuodaid, mat earenoamážiid guoskkahit iešguđet beliid sámi álbmogis.

2.4.3 Vealaheapmi

Lea duodaštuvvon ahte dáhpáhuvvá ollu eambo vealaheapmi sápmelaččaid vuostá go eanetlohkoálbmoga vuostá Norggas (Hansen, 2012; Midtbøen & Lidén, 2015). Earenoamážiid boazosápmelaččat leat sápmelašjoavku, geat vásihit hirbmat ollu vealaheaddji cealkámušaid ja daguid iežaset birrasii (Møllersen, Stordahl, Tørres, Eira-Åhrén, 2016). Dat rihkku našuvnnalaš lága (Dásseárvo- ja vealahanlága, 2017) ja riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid (ON siviila politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvdna, artihkal 27 (SP27) ja ILO-konvenšuvnna 169 ektui, maid Norga lea ratifiseren¹⁰. Ii gávdno makkár ge listu mii čájeha gos ja movt vealaheamit dáhpáhuvvot ja makkár servodatreakšuvnnaid dakkár dáhpáhusat bohciidathtet.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) viidát raporta, mas guorahallet ja árvoštallet Norgga dilálašvuodaid birra, čujuhit ovttá guovtti ávžžuhusas oktan earenoamáš čuovvolandoaimmain. Sii ávžžuhit ahte eiseválddit ásahit IT-heivehuvvon vuogádaga man bokte sáhttet čállit journála ja gozihit rasisttalaš dáhpáhusaid ja meannudit daid riektivuogádagaid bokte (European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) 2015,

⁹ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (UNDRIP), ILO 169, Vuodđolága paragrafa 108, Dásseárvo- ja vealahanláhka(2017)

¹⁰ SP 27: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/iccpr/id88149/>

ILO 169: <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/midtspalte/ilokonvensjon-nr-169-om-urbefolkninger-o/id451312/>

s. 33). Dát ávžžuhus lea ovdamearkan dasa ahte sámi statistihkka ii ábut ráddjejuvvot statistihkkan sápmelaččain, muhto ferte maid sisttisoallat *rámmaeavttuid* registrerema sápmelaččaid eallimis.

Eamiálbmogiid statistihkka, geat vásihit vealaheami, čájeha ahte eallindilálašvuotta (dearvvašvuotta, oahppu, ekonomii ja jna.) eamiálbmogiin lea heajut dássi go eanetlohkoálbmogis. Dat lea dávjá dulkojuvvon leat heajus bealit eamiálbmogiin ja dagahan ahte boares guottut leat ain viidásetfievrrerduvvon (Walter & Andersen, 2016). Go registreret gálduid vealaheapmái, de oažžu earálágan dieđuid vealaheami birra, mii addá ollu buoret vuolggasaji gozihit vealaheaddji struktuvrraid ja daguid, ja nu beassá doaibmabijuid bokte bargagoahtit ulbmillaččat vealaheami vuostá.

2.4.4 Boazoealáhus

Boazodoallolága ulbmilparagrafas celko ahte “láhka” galgá lágideat dili boazodollui, mii lea ekologalaččat, ekonomalaččat ja kultuvrralaččat guoddevaš ja mii lea vuodđuduvvon sámi kultuvrra, árbevieruid ja dábiide ávkin boazodollui alccesis ja servodahkii muđui (Eanandoallo- ja biebmodepartemeanta 2007). Deattuhuvvo ahte “Boazodoallu galgá bisuhuvvot sámi kultuvrra ja servodateallima deatalaš vuodđun”, ja ahte láhka galgá “leat mielde sihkkarastime boazodoalloareálaid sámi boazodoalloguovllus boazodoalu deataleamos resursavuodđun”.

Almmolaš boazoealáhusstatistihkka sisttisoallá eanas biergobuvttadeami, njuovvanbohccuid ja jahkedoaimma, mii lea Norgga fitnodatkultuvrra málle mielde. Lea unnán lohkovuodut diehtu mii čájeha movt kultuvrralaš ceavzilvuotta lea vuhtiiváldon, jus eavttut ja johtui biddjon doaibmabijut ipmirduvvojit leat sámi kultuvrra ja servodateallima nannen, ja jus dat lea ávkkálaš boazoealáhusálbmogii. Ii ge gávdno systemáhtalaš diehtu movt boazoguohtoneatnamat sihkkarastojit. Boazoealáhusa eallineavttuid birra iskkadeapmi čujuha ahte sámi boazobargit vásihit sámi boazoealáhusa rámmaeavttuid leat materiálalaš ja dearvvašvuotta ektui noađđin (Møllersen, Stordal, Tørrer, Eira-Åhrén, 2016).

Areálastatistihkka lea reaidu mii čilge areálahálddašeami, mii lea kvantitatiiva indikáhtor mii loguiguin čájeha sisabáhkemiid ja váikkuhusguovlluid. Dal lea Statistihkalaš guovddáš doaimmahat (SGD) easkka ládje álggahan barggu mainna lohket galle sisabáhkema ja váikkuhusguovllu leat sámi boazoguohtonguovlluin Norggas (Engelien ja Aslaksen 2019). Dakkár lágan statistihkka sisttisoallá obbalaš gova iešguđetlágan sisabáhkemiin ja čájeha maid makkár guovlu vel báhcá gos eai leat váikkuhusat. Dakkár statistihkain šaddá álkit sidjiide geat mearrádusaid dahket ja boazobargiide searválaga árvvoštallat jus gierdá vel ođđa sisabáhkemiid. Joatkkabargui areálastatistihkaiguin dárbbasuvvo boazoealáhusa fágalašmáhttu bohcco lihkkadeami ektui, go bohciidit ođđa iešguđetlágan sisabáhkemat eanadagaid hábmemiid ja bohccuid jahkodatjoru ektui.

Boazoealáhusa fágalašmáhttu ii leat dál doarváid váldon vuhtii hálddahas (Turi, 2017, Turi ja Gaup Eira, 2016). Boazoealáhusálbmot čilge ieš leat hástaleaddjin doalahit sámi boazoealáhusa

eallinvuohkin ja ealáhusgeaidnun, muhto dasa biddjo unnán deaddu eará aktevrraid ákkastallamiid ektui, go plánejuvvojit ođđa sisabáhkemat industriija, fievrredeami dahje astoáigge ulbmiliidda. Sámediggeraporttain ON čearddalašvealahankomiteai¹¹ ja ON olmmošvuoigatvuođaid earenoamášraportevrras¹² boahá ovdán ahte leat váilevašvuođat sámi boazoealáhusa duohtavuoda rámmaeavttuin ja álbmotrievttalaš gáibádusain, mat leat Norgga lágas. Lea čielga dárbu dokumenteret boazoealáhusa máhtu iežas eallimis ja ealáhusas. Dat eaktuda ahte dahkko bargu identifiseret kritihkalaš fáktoriid ja ovdánahttit indikátoriid, mat guoskkahit eallin- ja doaibmaministariid, mat leat earenoamážat sámi boazoealáhusas, oktan geográfalaš, organiserema ja báikkálaš erohusaiguin (Eanadoalldirektoráhtta, 2016).

2 4.5 Eará sámi meahcásteapmi

Árktalaš ráddi lea mánja jagi dáguhan ahte ferte eambo fuomášuhttit meahcásteami eallinvuogi, mii guoská boazoealáhussii, guolásteapmái, bivdui ja eará luondduláhjiid háhkamii, mii lea eamiálbmogiid eallinvuogi mielde¹³. Sáhtá fargga šaddat dárbu oažžut gráfalaš ja loguide heivehuvvon obbalašgova maid sápmelaččat háhket guovllu resurssain, vai lea dárbbalaš duođastus, go sisriikkalaš ambišuvnnat galget heivehuvvot sámi doaimmaid ektui, go plánejit davviguovlluid strategiijaid (UD & KMD, 2017).

Sámi meahcásteapmi, guolásteapmi, bivdu, murren, murjen ja luondduláhjiid háhkan leat hui mávssolaččat go sámi kultuvrra, giela, máhtu ja birgejumi galgá viidásetfievrredit (Sámediggi 2016a, 2016b). Dasa lassin leat dát mávssolaččat sisabohtui ja birgejupmái sámi ássanguovlluin, dávjá go doaimmahuvvo lotnolasdoaimma vuoddoealáhusain ja bálkábargguin, ja mátkkoštanealáhusain ja kultuvrralaš doaimmain, mat dál leat dađistaga lassáneame (Andersen 2009). Árvoháhkan, mii ii rehkenasto loguide, nugo buvttadandoaimma masa investere, bidjá bargonávccaid ja luondduláhjiid háhkamii, dat ii lohko mielde servodatekonomalaš árvvoštallamiidda, go ođđa aktevrrat áigot ávkkástallat luondduresurssaid.

Meahcásteapmi lea oassin sámi eallinvuogis, mii čilge kultuvrralaš birgenstrategiijaid, mas iešguđetlágan buvttadeaddjidoaimmat lotnahuvvet luonddu rievddademiid mielde. Meahcásteapmi ráddjejuvvo čohkkejuvvon máhtu mielde mii lea ceavzilis ekologalaš resursahálddašeapmi, man birra dálá statistihkat eai muital maidige. Go kárte gos, goas ja movt meahcásteapmi guoskkaha resursahálddašeami, birashálddašeami ja arealahálddašeami, de lea dan dihte ávkkálaš fátmastit dán sámi árbevirolaš máhtu statistihkalaš indikátoriidda.

¹¹ ON nállevealahanlávdegottis (CERD United Nations Committee on the Elimination of Racial Discrimination) <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cerd/pages/cerdindex.aspx> leat sorjjasmeahtun áššedovdit, geat gozihit go implementerejit ON nállevalaheami vuostá konvenšuvnna ICERD International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-inkludering/likestilling-og-inkludering/konvensjoner/fns-rasediskrimineringskonvensjon/id670417/>

¹² <https://www.nrk.no/sapmi/fn-topp-advarer-norge-1.14710375>

¹³ *Arctic Human Development Report* 2004; Larsen & Fondahl (red.) (2014) *Arctic Human Development Report*; Larsen, Schweitzer & Petrov (red.) (2014) *Arctic Social Indicators*; Poppel (red.) (2015) *Survey of Living Conditions in the Arctic (SLiCA)*; Degteva et al. (2017) in *Adaptation Actions for a Changing Arctic*; Glomsrød, Duhaime & Aslaksen (red.) (2017) *ECONOR: The Economy of the North*.

2.4.6 Riikkaidgaskasaš raportereren

Riikkaidgaskasaš konvenšuvnnain (ON siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid konvenšuvdna artihkal 27 (SP 27), ILO 169, ON eamiálbmotvuoigatvuodaid julggaštus (UNDRIP)), maid Norga lea ratifiseren, daddjo ahte eamiálbmogiin galgá leat seammaárvosaš eallindási go muđui lea riikka álbmogis. Mii addá buori dahje heajos eallindási ferte gehččot ovttas árvvuiguin, norpmaiguin, eallinvugiiguin ja dat ahte resurssaid lea vejolaš háhkat ja ahte lea vejolašvuohta miel demearridit iežas eallima hárrái. Go raportere ONai Norgga eamiálbmotvuoigatvuodaid ja olmmošvuoigatvuodaid čuovvoleami birra, de lea statistihkka duodaštanvuohti mainna heive čájehit čuovvu go ja movt Norga čuovvu álbmotrievttalaš geatnegasvuođaid. Dat eaktuda ahte statistihkka sisttisoallá dovdomearkkaid mat kultuvrii leat relevánta go guoská eallinvuohtái, iešmearrideapmái ja ahte lea vejolašvuohta resurssaide. Dakkár statistihkka ferte leat dainna lágiin ahte siskkáldasat dovda váttisvuođabeliid ja hástalusaid, maid guoskevaš sápmelaš joavkkut ieža leat defineren. Go lea vejolašvuohta árvvoštallat doaibmabijuid ávkkálašvuođa ja árvvoštallat odđa doaibmabijuid, de sáhtá dat šaddat čielgaseappot eiseválddiide, sámi álbmogii ja raporterejeaddjái.

ON nállevealahankonvenšuvnna¹⁴ ICERD (1965) mielde, maid Norga ratifiserii 1970, geatnegahtá stáhta earret eará guorahallat stádalaš, našuvnnalaš ja báikkálaš eiseválddiid doaibmama (Artihkal 2.e), ja maiddái doaibmat earenoamáš ja konkrehtalaš ovddalgihtii njuolggadusaid mielde vai sihkarastit ahte buot joavkkut sáhttet návddašit olmmošvuoigatvuodaid (Art 2.2). Sámediggi lea mángga ON nállevealahanlávdegotti (CERD) bokte cuiggodan go Norggas lea ain guhkes geaidnu vel ovdal go olaha boazoealáhussii iešmearrideami ja boazoguohtoneatnamiid sisabáhkemiid gáhttema birra (Sámediggi 2018). ON nállevealahanlávdegoddi (2019) lea cuiggodan ahte Norggas váilu diehtu vealaheaddji dáhpáhusain ja dakkáriid čuovvuláhttin sápmelaččaid ektui. Dat guoská dilálašvuođaide mat gustojit láhkii ja riektivuogádahkii, rivttiide eatnamiidda ja čáziide, guolásteapmái ja boazodollui. Sii leat dáhtton stáhta ovdanbuktit detálja dásis dieđuid, mat mitalit konkrehta doaibmabijuid, maiguin fátmasta daid ávžžuhusaid iežaset boahhtevaš áigodat raporttas¹⁵. Dat addá muhtin hástalusaid go galgá ovdánahttit buriid ášahuslaš indikáhtoriid, nugo indikáhtoriid eiseválddiid doaimmaide go guoská doaibmabijuid ektui maiguin álggahit ja čuovvulahttet doaibmabijuid álbmotrievttalaš prinsihpaid vuođul.

Eiseválddiid birashálldašeamis addá ON ávžžuhusaid eamiálbmogiid árbevirolašmáhtu hárrái, movt ceavzilit ávkkástallá ja gáhtte luonddu¹⁶ (UNEP 2014) ja ceavzilvuođaulbmiliid raporteremis ohcala čielgasit eamiálbmotdimenšuvnna¹⁷. *European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)* viđat raporttas (2015) ohcalit maiddái raporterema Norgga eiseválddiid doaibmamis (geahča badjelis, x.4.3 oasis). Dá leat ovdamearkkat unnán ovdánahtton

¹⁴ «Čearda» doahpagis lea viiddis čielgehus dán konvenšuvnnas, go dat čujuha čerdii, liikeivdnái, šaddanvuolgagii, našuvnnalaš dahje čearddalaš ruohtasiidda

¹⁵ Pkt. 35 nállevealahankommišuvnna ruovttoluottadiehtu

¹⁶ Biologalaš mánggabelatvuođa konvenšuvdna (Convention of Biological Diversity, CBD,) artihkal 8, <https://www.cbd.int/doc/notifications/2017/ntf-2017-006-8j-en.pdf>.

¹⁷ United Nations Sustainable Development Goals <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

statistihkkasurggiin, maiguin livčče eambo vejolašvuohta identifiseret ja čuovvulit movt álbmotrievttalaš prinsihpat doaimmahuvvojit, ja maid ahte galgá sáhttit árvvoštallat, jus doaibmi doaibmabijuin lea ávki áigumušaid ektui guoskevaš osiide sámi servodateallimis.

2.5 Geat galget lohkkot?

Lea mávssolaš lohkkot. Dat mii ii lohkkot, ii lohkkot. Seamma mávssolaš lea ahte dat mii lohkkot šaddá riektá, ja ahte dat adno rievttet vuogi mielde. Historjjálaš, sosiála ja politihkalaš dilálašvuođat váikkuhit dasa mii ja gii lohkkot ja ii lohkkot. Sámi historjá lea mángga bealis jaskkodahtton dahje dahkkon oaidnemeahtumin (Lie, 2001; Bore, 2006; Søbye, 2014). Go historjjálaš gáldodieđut váilot sápmelaččaid birra, de lea dat dagahan jáhkuid ja duohtavuođaid *ex silencio* vuogi mielde: dat mii ii namuhuvvo, árvideames ii gávdno (Dunfjeld-Aagård, 2005).

2.5.1 Sápmelaččat álbmotlohkamiin

Presentasjonen av disse siste statistikkene innledes med en grundig redegjørelse over svakhetene ved tellingen: definisjonsusikkerhet, sterke etterdønninger av langvarig fornorsking, negative erfaringer med etnisk registrering og for mange som på den tid ikke kjente til sin samiske slekt.

Thomas V. Westen lei vuosttaš gii 1734 čálii obbalaš logu sápmelaččain (Aubert, 1978). Mañemus álbmot- ja ássanlohkan, mas jerrui sámegiela ja čearddalašvuođa birra, čadahuvvui 1970 ja almmuhuvvui *Den samiske befolkning i Nord-Norge (Sámi álbmot Davvi-Norggas)* (Aubert, 1978). Daid mañemus statistihkaid birra ovdanbuktin álgá go čálii vuđolaččat čilge álbmotlohkama headjuvuođaid birra: definišuvnna eahpesihkarvuohta, garra váikkuhusat guhkilmas dáruiduhttimis, heajos vásáhusat čearddalaš registreremis ja dien áiggis eai nu oallugat dovdan iežaset sámi soga. Aubert čoahkkáigesii dainna ahte diet ákkat jáhkkinis dagahedje ollu eahpenjuolga raporterema sihke sámi identitehta ja sámegiela hárrái. Dasa lassin olmmošlohkan dáhpáhuvai dušše Davvi-Norggas, dušše muhtin suohkaniin ja muhtin suohkaniin ges dušše oasi suohkanis. Aubert árvvoštalai ahte dás lei sáhka mángga duhát sápmelaččas geat orro olggobealde lohanguovlluid, ja son várrii bohtosiid luohtehahttivuhtii.

1970 álbmotlohkan lea dagahan garra stivrema mañit áigge jáhkku ahte man stuoris lea sámi álbmot Norggas, ja jáhkuid dasa gos sápmelaččat leat leamaš ja ain ássat. Mañit áiggis ii leat dahkkon makkárga systemáhtalaš bargguid mainna leat gokčan daid váilevašvuođaid maidda Aubert čujuhii. 1970 statistihkka lea bisson duohta čilgehussan, ja lea daid mañemus 40-50 jagis váikkuhan ovttaskas olbmuid jáhkku ahte iežas identitehta hárrái ja váikkuhan earáid jáhkuid maid sámi gullevašvuođa ektui. Ovdalaš áigge sosiálapolitihkalaš definišuvnna sápmelašvuođa ja sámi gullevašvuođa birra viidásetfievrrerduvvo ja šaddá stivrejeaddjin dasa gii beassá ja gii ieš suovvá iežas lohkkot. (Axelsson & Sköld, 2006).

2.5.2 Čearddalaš identitehta statistihkas

Riikkaidgaskasaččat hupmat *Politics of Identity* mii eamiálbmogiid ja ii-eamiálbmogiid ipmárdusa mielde lea *Indigeneity* ja *Aboriginality*, namalassii mii dagaha ja doalaha gullelašvuoda leat eamiálbmogin (Espeland & Stevens, 2008). Leat goitge sosiála ja servodatlaš ipmárdusat mat eanas definerejit eamiálbmotkategorijaid, mat fas stivrejit makkár dieđuid galgá čohkket daidda kategorijaid ja ráhkadit statistihkaid mat garrasit stivrejit ovttaskas olbmuid, sosiála ja servodatlaš ipmárdusaid eamiálbmogiid dovdomearkkain.

Pettersen (2014) čeahkkáigeassá iežas doavttirgrádas mas čielggada mii sámi čearddalašvuotta lea dearvvašvuoda- ja eallineavttuid iskkademiin, ja čeahkkáigeassá ahte ii lean vejolaš árvalit ovttáčilggolaš čovdosa movt sáhtá doahpaga bokte čielggadit ja mihtidit mii sámi čearddalašvuoda lea. Seammás ávžžuha son leat eambo didolaš go ulbmil lea atnit sámi čearddalašvuoda ovttaskas iskkadeapmái ja ahte makkár dilálašvuodas leat sii geat leat dutkanproseassas mielde. Sámi čearddalašvuoda birra dieđut eaktudit ahte jerrojit gažaldagat mat fáttmastit daid aspeavttaid sámi identitehtas main lea mearkkašupmi dutkanfáddái, ja ahte gažaldagain lea oaivil, maid lea álki vástidit vástidanjovkui. Eaktuda maid ahte lea luohttevašvuotta, sihke oktan joavkun ja ovttaskas olbmo dásis, dasa ahte dieđut meannuduvvojit vuollegašvuodain ja suddjejuvvojit vai eai čuožžil heajos čuovvoleamit.

Lea leamaš áigejuovdil ásaht ja geavahit sámi álbmotregistara go lea leamaš sáhka ávkkástallat Sámedikki jienastuslogu statistihkkaulbmiliidda (Holth ja Lillegård 2017), mii lei Norgga olmmošvuoigatvuođaidinstitušuvna (Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM, 2019)) álgojurda mielde ja go Sámediggi lea mearridan čielggadit vejolašvuodaid registreret sápmelaš čearddalašvuoda dearvvašvuodaregistrariidda¹⁸. Čearddalaš registreren rahpá vejolašvuodaid identifiseret sápmelaččaid dili go guoská gillii, oahpahussii, eallineavttuide, dearvvašvuhtii, vásáhusaide vealaheamis jna., ja nu sáhtáše fuomášit vealaheami. Dearvvašvuodadutkamis sáhtášii álbmotregistar, mas lea listu buot sápmelaččain, rahpat vejolašvuoda beassat viežžat statistihkaid sámi álbmoga birra mángga lágan dearvvašvuodaregistar¹⁹, ovdamearkka dihte borasdávdaregistar, NAV-registar. Nie sáhtášii čearddalašvuoda álbmotregistreren álkidahttet barggu oazžut obbalaš gova buozanvuodaid birra, beassá čuovvut mielde dearvvašvuoda ovdáneami ja válljet dutkanguovlluid gos earenoamážit lea mearkkašupmi sámi álbmogii. Diehtobearráigeahčču čujuha ahte go váldá mielde čearddalaš registara dasa mii juo gávdno persovdnadieđuid birra dearvvašvuoda sullasaš registrariin, de addojit hui ollu persovdnadieđut, maiddái hearkkes dieđuid, ja dan dihte lassána maid riskka almmustahttit identitehta, earenoamážiid unna jovkkožiin. Muittuhuvvo maid ahte go lea dárbu oazžut ovdan dieđuid statistihka bokte, de ferte heivehuvvot álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid ektui, vai sápmelaččat ieža besset dárkkistit dutkamiid dieđuid (Thon, 2019).

¹⁸ <https://www.sametinget.no/Nyhetsarkiv/Utreder-muligheten-for-registrering-av-samisk-etnisitet>

¹⁹ I 2018 ledje oktiibuot 17 dearvvašvuodaregistar, 51 našuvnalaš registara (iešguđet lágan buozanvuodaid birra), lassin báikkálaš registrariidda ja sullasaš dearvvašvuoda dutkanprošeavttaid diehtoregistrariidda, ja leat maiddái registarat ekonomalaš dilálašvuodain, ássandilálašvuodain, riegdanregistara, jápminregistara, skuvlaregistar, vearrolisttut, nav.registara ja eará registara (Thon, 2019).

2.5.3 Čearddalaš registreren

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) lea almmuhan viiddis ja dárkilis čearddalašvuoda registrerema guorahallama, mas digaštallet buriid ja heajos beliid, ja ollu čuolmmaid, maid berre vuhtiiváldit vai garvá ahte čearddalaš registreremis ii šatta vealaheaddji čuozašus (Simon, 2007). ECRIs guorahallan, daid iešguđet aspeavttain, mat čatnasit čearddalaš registreremii, addá buori gova movt sihke statistihkalaš, politihkalaš, historjjálaš, juridihkalaš, sosiála, dovdduide čuoheci ja ehtalaš fáttát fertejit árvvoštallot vuđolaččat. ECRI raportamálla mielde lea dahkkon viiddis čielggadeapmi ulbmillaš ja sávakeahtes geavaheami birra registaris, mii lea Norgga sápmelaččaid birra, mii sáhtta váikkuhit dasa ahte oažžu čuvgehuvvot mánggabealatvuoda statistihkalaš, politihkalaš ja ehtalaš ovddalgihtii njuolggadusain, maid fertejit gávdnot praktihkalaš čovdosat.

Vuos lea eahpečielggas eavttuid nanusvuodas go (ieš-) registrere sámi čearddalaš gullevašvuoda. Dat lea danne go dieđuid luohitevašvuoha hálddašuvvo vuollegašvuodain, ja go de daddjo ahte berre árvvoštallat jus lea vejolaš oažžut ovdan registara mii sisttisdoallá olles sámi álbmoga, ja jus de vejolaččat dáhpáhuvá nu ahte báhcá čohkkat registariin mii ii leat ollislaš. Anonymiserema dárbbu ferte maid árvvoštallat dan ektui ahte leago dárbu čuvget mávssolaš erohusaid sámi servodaga siskkobealde, ovdamearkka dihte sosiála, ealáhusaid, geográfalaš gullevašvuoda ja eará demográfalaš fáktoriid ektui.

2.5.4 Statistihkka boazosápmelaččain

Eanandoalldirektoráhtta boazodoalloossodat čohkke dieđuid boazodoalu birra boazodoalldieđáhusaid vuodul, maid juohke siidaoasseaiggát deavdá²⁰. Dieđut almmuhuvvojit *Boazoealáhusa ollislaš rehketdoalus (Totalregnskap for reindriften)* ja *Boazoealáhusa resursarehketdoalus (Ressursregnskap for reindriften)*, mii vuodđuduvvo boazodoallošiehtadallamiidda gaskal stáhta ja boazodoalu. 2017 ledje sámi boazodoalus sullii 3190 olbmo (Eanandoalldirektoráhtta 2017, govus 7.2.5.). Eanandoalldepartemeanta čujuhii ahte loguin leat headjuvuodát earret eará dan dihte go leat iešguđetlágan ipmárdus dan hárrái man ollu gáibiduvvo leat gullevašvuoha boazodollui go galgá registrerejuvvot, ja man ollu doaibmabidjoortnegat guoskkahit dakkár registrerema. 2018 rájes registrerejuvvojedje man oallugat “barget” bohccuiguin, mat definerejuvvojedje dan mielde geain leat bohccot registrerejuvvon boazodoalldieđáhussii (Eanandoalldirektoráhtta, 2019, s. 117). Dat mielddisbuvttii ahte dat ođđa almmolaš Norgga boazosápmelaččaid lohku njiejai sullii 2222 olbmui²¹. Dat ođđa statistihkalaš njiedjan boazosápmelaččain šaddá ođđa duohtavuoha hivvodaga ektui ja nu maid lea váikkuhus sámi boazodollui servodagas.

²⁰ Siida dahje *sitje* lullisámegillii, lea okta joavku boazoeaiggádat ovttá orohagas, geain leat bohccot seamma ealus dihto guovlluin ja geat ovttasbarget doaimmain. Juohke siiddas leat mánga siidaoasi, mii definerejuvvot leat “bearašjoavku dahje ovttaskas olmmoš geat leat oassin siiddas, ja geat barget ovttá olbmo dahje náittosguimmežiid dahje ássanguimmežiid searválagá jođiheami mielde”. (Boazodoalldieđáhusa, eanandoallo- ja biebmodepartemeanta 2007).

²¹ Lohku lea vižžon Eanandoalldirektoráhtas e-boasta bokte, ja čujuha stoalpodiaográmmii mii ovdanbohtá govus 7.2.2 i *Boazoealáhusa ollislašrehketdoallu (Totalregnskap for reindriftnæringen)*. *Rehketdoallu 2018 ja bušeahhta 2019*

Sámi boazoealáhus lea bearašlaš eallinvuohki ja ealáhus. Go lea gullevašvuhta boazoealáhussii, de mearkkaša dat ahte leat sihke ekonomalaš, juridihkalaš, bargonávccaid, sosiála ja dovdduide čuoheci čanastagat. Stáhta bealis sáhtta lea ávkkálaš oažžut ovdan man oallugiin lea juridihkalaš ja ekonomalaš geatnegasvuodát ja rievttit. Boazoealáhusa bealis sáhtta leat buorre ja ávkkálaš fátmastit sin geat fysalaččat oasálastet boazobargguide, biergasiidda ja ávdnasiidda juohke siiddas. Dat heivešii buorebut dainna boazoealáhusa kultuvrralaš ipmárdusain go guoská eallinvuohkái ja ealáhussii, ja seammás dagaše oinnolažžan barggu mii duohtavuodas dahkko buvttadeapmái. Lea statistihkalaš hástalus defineret doahpagiid ja kategoriijaid maid vuolggasadi lea sámi duohtavuodaipmárdus, vai statistihkalaš duohtavuodát, maid birra čilgejuvvo, bohtet nu lahka duohtavuoda go vejolaš.

2.6 Sámi statistihka ávkkálašvuhta

Go ovdamearkka dihte čielggada geavahit sensitiiva dieđuid, nugo čearddalašvuhta lea, de lea hui mávssolaš heivehit dan oktii dainna gos sávaldat boahtá ja makkár ulbmil das lea. Mii lea ehtalaččat dohkálaš ja mii lea oadjebas rievddada gaskal kultuvrraid, unnitlohko- dahje eanetlohkoálbmoga ja historjjálaš vásáhusaid mielde. Eamiálbmogiin miehtá máilmmi leat guhkes áigge vásihan dutkamiid, mat dieđalaš ja akademalaš vuogi mielde leat čohkken dieđuid eamiálbmogiid birra, ja main bohtosat mángga geardde leat leamaš dárbbasmeahtumat, leat heahpadin ja ávkkeheamit dahje billisteaddjin eamiálbmogiidda, gos dutkan lea dáhpáhuvvan. Buorit dieđut eaktudit ahte eamiálbmogiid informánttain lea luohttevašvuhta dieđuid čohkkemii, dieđuid vurkemii ja masa dieđut galget adnot. Buorit dieđut mearkkaša maid ahte doahpagat, giellageavaheapmi ja gaskkusteapmi lea kultuvrralaččat ávkkálaččat jovkui gos dutkojuvvo, mii lea biddjon dakkár oktavuhtii mas sáhttet iežaset dovdat, ja ahte daid sáhtta joavku ieš ávkkástallat. Eamiálbmogiid ávkkástallanárvu sáhtta leat eará go stáhta ávkkástallanárvu. Dan oktavuodas digaštallo ja mii lea maid hui mávssolaš lea ahte gii “eaiggádušša” čohkkejuvvon dieđuid, jus dat lea dutki, dutkanásahus, stáhta dahje lágideaddji (Global Indigenous Data Alliance GIDA, 2019). Dieđuid eaiggátvuodas lea mearkkašupmi dan hárrái makkár njuolggadusat gustojit nu ahte beassá oaidnit daid ja jus lea vejolaš oažžut dieđuid, makkár bargovuogit leat go addá dieđuid dutkamiidda ja statistihkalaš ulbmiliidda, jus beassá dárkkistit dieđuid geavaheami ja movt dieđuid sihkarvuhta hábmejuvvo. Ferte vuhtiiváldit váldit sihke joavkodási ja ovttaskas olbmuid. Našuvnnalaš ehtalaš njuolggadusat leat vuodđun dieđuidčohkkemii ja statistihkalaš barggus, muhto dat ii dárbbas leat doarvái go galgá vuhtiiváldit ehtalaš beliid sámi dilálašvuodain go duohtavuoha galgá heivehuvvot statistihkkii.

Fáttát mat guoskkahit sámi álbmoga ja sámi dilálašvuodaid sáhttet leat kultuvrralaččat hearckit dahje guoskkahit tabu áššiid. Dakkár oktavuodain lea earenoamáš mávssolaš ahte sii geat háliidit dutkat fáttá dovdet hui bures sámi etihka, árvvuid ja norpmaid. Ii dan dihte ahte doaimmahit iešdárkkisteami go guoská dasa mii heive almmuhuvvot ja mii ii, muhto vai sáhtta dahkat endena árvvoštallamiid movt lahkoneapmi sáhtta leat ávkin eambbo rabasvuhtii hearckes fáttáin, makkár dieđut leat ávkkálaččat jovkui mas dutkojuvvo, ja movt ovttasbargat

ja čuovvulit diehtoaddiid ja sidjiide geaidda váikkuha, go bohtosat leat almmuhuvvon. Statistihkat duođastit movt sápmelaččat, earenoamážiid sámi nissonat, vásihit eambo illasteami ja veahkaválddálašvuoda, go buohtastahtá eanetlohkoálbmogiin, mii lea ovdamearka movt hearkkes fáddá sámi birrasiin sáhtá loktejuvvot jávohisvuodas doaibmamii (Eriksen, 2019).

2.7 Čoahkkáigeasut ja hástalusat

Lea mávssolaš ahte lea vejolaš oažžut relevánta ja ávkkálaš dieđuid sámi dilálašvuodain, sámi álbmogis, servodateallimis ja eallineavttuin. Sámi statistihkalaš bargu čuožžilahtá gažaldaga das mii definerejuvvo leat sámi dovdomearkan, mat leat relevánta dieđut, ja ehtalaš beliid go čohkke, vurkkoda ja geavaha dieđuid. Riikkaidgaskasaš eamiálbmotstatistihka birra digaštallamis fuomášuhtto ahte lea dárbu dieđuide ja duođastusaide mat oainnusin dahket eamiálbmogiid iežaset definerejuvvon váttisvuodaid, dárbbuid ja hástalusaid, lea dárbu ahte eamiálbmogat ieža besset dárkkistit dieđuid go dat čohkkejuvvojit ja adnojit, seammás go bohtosat eai ravgejuvvo eret sosiála, materiálalaš ja kultuvrralaš duohtavuodas, mas dieđut leat vižžon. Njuolggadusat ja prinsihpat mat vuhtiiváldet ehtalaš hástalusaid ja ávkkálašvuodaárvvu eamiálbmotstatistihkas leat hábmejuvvon mánngga riikkas, heivehuvvon eamiálbmogiid báikkálaš kultuvrii, historjái ja našuvnnalaš juridihkalaš ja politihkalaš dilálašvuodaid ektui.

Eamiálbmot statistihka (Indigenous statistics) ja *Eamiálbmot dieđuid sorjjasmeahtunvuoda (Indigenous data sovereignty)* fáttát leat hui lahka álbmotrievttalaš prinsihpaid ja nu lea maid áigeovuodil digaštallamis dan birra movt boahhteáiggis hábme statistihka ja maid sámi statistihkka Norggas sisttisdoallá. Statistihka leat olbmot ráhkadan, ja fáttát hábmejuvvojit jáhku mielde. Leat hui mánnggalágan ehtalaš váttisvuodát mat gusket iešgudetlágan statistihkalaš, juridihkalaš, politihkalaš, sosiála beliide sámi statistihkas, mat váikkuhit makkár fáttát vuoruhuvvojit, mii gehččo leat relevánta diehtun ja masa dat gárvves statistihkka adno. Sámi statistihka digaštallamis ferte statistihka kvalitehta leat guovddáš ságastallanfáddá, ja movt statistihkaid atnu váikkuhuvvo mearridanproseassaide.

Sápmelaččaid iežaset váikkuhanvejolašvuodta ja iešmearrideapmi²² ferte vuhtiiváldot go dahkko statistihkka, mii guoskkaha sápmelaččaide Norggas. Dat ráddje riskka vai statistihkalaš čilgehusat eai ravgejuvvo eret kultuvrralaš oktavuodas, ja ahte logut mat eai leat ollislaččat dahje leat boastut ipmirduvvon eai adno duođastussan go dahkkojit mearráduusat mat váikkuhit sámi álbmogiid.

2.8 Rávven

1. Boahttevaš sámi statistihka, oktan sámi čearddalašvuoda álbmotregistara digaštallan berre fátmastit čielggademiid jus ja movt prinsihpat mat ovdanbohtet eamiálbmotstatistihkas

²² ON eamiálbmogiid vuoigatvuodaid julggaštus, artihkal 3 ja 4

(*Indigenous statistics*) ja eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahttunvuohta (*Indigenous data sovereignty*) sáhttet addit “buriid dieđuid” go galgá čilget sámi duohtavuođa, váttisvuođaid, dárbbuid ja hástalusaid, maid sápmelaččat ieža leat defineren.

2. ON eamiálbmot vuoigatvuođaid julggaštusa mielde (artihkal 3 ja 4) eamiálbmogiid iežaset váikkuhanvejolašvuođa ja iešmearrideami birra ferte sámi álbmogii addot aktiivlaš rolla identifiseret ja vuoruhit váilevašvuođaid, maid statistihkka galgá sísttisdoallat.
3. Sámi statistihka boahteáiggi digaštallamis lea mávssolaš ahte ii čieget statistihka iešguđetlágan rollaid servodagas, ja leat čielggas gii lea statistihka diŋgojeaddji fáttáid oktavuodas, mat guoskkahit sámi álbmogii, ahte jus leat: a) politihkalaš dahje hálddahaslaš eiseválddit, b) dutkanásahusat ja dutkit, dahje c) sámi organisašuvnnat, ásahusat ja birrasat.
4. Vai hehttet ahte eai šatta boasttudulkojumiid sámi dieđuin ja statistihkalaš bohtosiin, de lea dárbbalaš ráhkadit vugiid mat sihkarastet dan ahte dieđuid čohkken, dieđuid guorahallan ja almmuheapmi leat heivehuvvon sámi duohtavuođaipmárdusa ja sámi máhtu vuodul.
5. Jus sámi statistihkas galgá leat sirddaárvu sámi duohtavuođaipmárdusa máŋggabealatvuhtii ja doaibmamii, de dárbbášuvvojit statistihkalaš indikáhtorat main lea ávki sámi vuolggasadjái gos statistihkalaš dieđut lea vižžon.
6. Sámi statistihka dárbu čuoheá obbalaš dárbut ja dutkama statistihkkii, danne go Norggas lea vuos guhkes geaidnu ovdal go nagoda deavdit álbmotrievttalaš njuolggadusaid, mat earenoamáziid guoskkahit sámi álbmogii ja kultuvrii. Danne lea dárbut leat rabas vejolaš lahkoniemiide ja vugiide, maidda eará riikkaid eamiálbmogiin leat buorit vásáhusat.

2.9 Referánsat:

- AHDR (2004). *Arctic Human Development Report (AHDR)*. Akureyri: Stefansson Arctic Institute.
- American Psychological Association (2002). Guidelines on Multicultural Education, Training, Research, Practice, and Organizational Change for Psychologists. <https://www.apa.org/about/policy/multicultural-guidelines-archived.pdf>
- Andersen, S. (2009). Primærnæringene reindrift, jordbruk og fiske. Kapittel 3 i *Samiske tall forteller 2*. Sámi allaskuvla, s. 74-114.
- Aubert, V. (1978). *Den samiske befolkning i Nord-Norge*. Statistisk sentralbyrå (SSB), Artikler nr. 107, Oslo.
- Australian Indigenous Governance Institute (2018). *Indigenous Data Sovereignty. Data for Governance; Governance of Data*. Briefing Paper. <https://static1.squarespace.com/static/5b3043afb40b9d20411f3512/t/5b70e7742b6a28f3a0e14683/1534125946810/Indigenous+Data+Sovereignty+Summit+June+2018+Briefing+Paper.pdf>
- Axelsson, P. & Sköld, P. (2006). Indigenous populations and vulnerability. Characterizing vulnerability in a Sami context. *Annales de Demographie Historique*, 111, 115 – 132. <http://www.cairn.info/revue-Annales-de-demographie-historique-2006-1-page-115.htm>
- Lastet ned 11.02.2020.
- Bore, R. R. (2006). «Mannen er så vaskeekte lapp som i våre dager kan presteres». Samer og kvener i eldre folketellinger. *Statistisk sentralbyrå*. Lastet ned 15.11.2019:

<https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/mannen-er-saa-vaskeekte-lapp-som-i-vaare-dager-kan-presteres>

Broderstad, A. R. og K. Sørli (2012). Bo- og flyttetrender i norsksamiske kommuner gjennom 40 år i relasjon til sysselsetting. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 5*, Sámi allaskuvla, s. 44-71.

Canadian Institute for Health Research (CIHR) (2007). *Guidelines for Health Research Involving Aboriginal People (2007-2010)*, Canadian Institute for Health Research. <https://cihr-irsc.gc.ca/e/29134.html>

Degteva, A., A. Oskal, S. D. Mathiesen, P. Burgess, I. Aslaksen, K. I. Johnsen, A.-M. Magga, W. van Rooij, C. Brattland, R. Corell, A. Dubovtsev, P. A. Garnåsjordet, A. Holmberg, K. Klokov, N. G. Maynard, C. Nellemann, B. Niillas, P. J. Partapuoli, M. Pogodaev, E. Reinert, P. Sandström, I. Slepushkin, I. A. Smuk, J. Steffanson, Z. Strogalschikova, A. Tyskarev, L. Westerveld (2017). "Indigenous peoples' perspectives". Kapittel 7 i *Adaptation Actions for a Changing Arctic: Perspectives from the Barents Area*. Arctic Monitoring and Assessment Programme (AMAP), Oslo, Norway <https://www.amap.no/documents/doc/adaptation-actions-for-a-changing-arctic-perspectives-from-the-barents-area/1604>

Dunfjeld-Aagård, L. (2005). *Sørsamiske kystområder. Tolking av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitet i Tromsø.

Engelien, E. og I. Aslaksen (2019). Fysiske inngrep i samiske reinbeiteområder: Beregning av påvirkningssoner Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 12*. Sámi allaskuvla, s. 51-75.

Eriksen, A. M. A (2019). Vold, overgrep og helseplager blant samer i Norge. Kapittel 3 i *Samiske tall forteller 12*. Sámi allaskuvla, s. 27-50.

Espeland, W. N. & Stevens, M. L. (2008). A Sociology of Quantification. *European Journal of Sociology*, 49, 401 – 436. DOI:10.1017/S0003975609000150

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) (2015). *ECRI Report on Norway (fifth monitoring cycle)*. Adopted on 10 December 2014. Published on 24 February 2015.

Global Indigenous Data Alliance (GIDA) (2019). *CARE Principles for Indigenous Data Governance*. Lastet ned 15.11.19. <https://static1.squarespace.com/static/5d3799de845604000199cd24/t/5da9f4479ecab221ce848fb2/1571419335217/CARE+Principles+One+Pagers+FINAL+Oct+17+2019.pdf>

Glomsrød, S., G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.) (2017). *The Economy of the North 2015*. Statistical Analyses (SA) 151, Statistics Norway.

Graff, O. (2017). Samisk musikk - livskraftig tradisjon og spennende fornying. Kapittel 2 i *Samiske tall forteller 10*. Sámi allaskuvla, s. 16-36.

Griffiths, K. (2018). Statistics, rights and recognition: the identification of Indigenous peoples. Paper prepared for the 16th Conference of IAOS OECD Headquarters, Paris, France, 19-21 September 2018.

Hansen, K. L. (2012). *Likestillingsstatus blant samer. En kunnskapsstatus*. Universitetet i Tromsø UiT

Hansen, L. I. (2011). Nyrydning, gjenrydning og finnydninger? *Ottar*, nr. 286.

- Hermanstrand, H. (2018). I grenseland – sørsamisk i Midt-Norge. *Sørsamer, Lofoten og kysten*. Forskning.no, 17. august 2018, <https://blogg.forskning.no/i-grenseland-sorsamisk-i-midt-norge/sorsamer-lofoten-og-kysten/1220455>
- Holth, B. A. og M. Lillegård (2017). *Statistikk over samiske språkbrukere i Norge. En kartlegging av eksisterende datakilder og vurdering av fremgangsmåter for statistikk*. Statistisk sentralbyrå (SSB), Notater 34:2017.
- ICERD (1965). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination <https://www.regjeringen.no/no/tema/likestilling-og-inkludering/likestilling-og-inkludering/konvensjoner/fns-raisesdiskrimineringskonvensjon-/id670417/>
- Johansen, K. (2017). Samisk som andrespråk. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 10*. Sámi allaskuvla, s. 62-83.
- Jürgensen, A. E. (2017). Teater og scenekunst som aktører i identitets- og nasjonsbygging Kapittel 3 i *Samiske tall forteller 10*. Sámi allaskuvla, s. 37-61.
- Kalstad, J. Á. (2010). Samiske medier . oppslutning, omfang og rammebetingelser. Kapittel 2 i *Samiske tall forteller 3*, Sámi allaskuvla, s. 18-45.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2020). Samelovens språkregler og forvaltningsområdet for samisk språk. <https://www.regjeringen.no/no/tema/urfolk-og-minoriteter/samepolitikk/samiske-sprak/samelovens-sprakregler-og-forvaltningsom/id633281/> Lastet ned 20.03.2020
- Likestillings- og diskrimineringsloven (2017). Lov om likestilling og forbud mot diskriminering (likestillings- og diskrimineringsloven) LOV-2017-06-16-51. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-06-16-51>
- Kukutai, T. & J. Taylor (red.) (2016). *Indigenous Data Sovereignty: Toward an Agenda*. Centre for Aboriginal Economic Policy Research (CAEPR), ANU Press, Research Monograph 38. www.jstor.org/stable/j.ctt1q1crgf.
- Landbruksdirektoratet (2017). *Totalregnskap for reindriftsnæringen. Regnskap 2016 og budsjett 2017. Rapport 33/2017*.
- Landbruksdirektoratet (2019): *Totalregnskap for reindriftsnæringen. Regnskap 2018 og budsjett 2019. Rapport 31/2019*. https://www.landbruksdirektoratet.no/no/reindriften/reindrifstaltalen/totalregnskapet/_attachement/77126?ts=16f18bdc6c0
- Landbruksdirektoratet (2016): *Utfordringer for selvstyre i reindriftsnæringen - Tiltak for å nå mål om bærekraftig reindrift*. Rapport 7/2016.
- Landbruks- og matdepartementet (2007). Lov om reindrift. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2007-06-15-40>
- Larsen, J. N. and G. Fondahl (eds.) (2014). *Arctic Human Development Report. Regional Processes and Global Linkages*. TemaNord 2014:567. Nordisk ministerråd.
- Larsen, J. N., P. Schweitzer and A. Petrov (eds.) (2014). *Arctic Social Indicators, ASI II: Implementation*, TemaNord 2014:568. Nordisk ministerråd.
- Lie, E. (2001). *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Universitetsforlaget.
- Madden, R., P. Axelsson, T. Kukutai, K. Griffiths, C. S. Mienna, N. Brown, C. Coleman and I. Ring (2016). Statistics on indigenous peoples: International effort needed. *Statistical Journal of the IAOS*, 32, 37–41. DOI 10.3233/SJI-160975.

- Maiam nayri Wingara (2018). Maiam nayri Wingara Aboriginal and Torres Strait Islander Data Sovereignty Collective. *Key principles*. <https://www.maiamnayriwingara.org/key-principles>
- Mecsei, M (2018). Samisk filmbølge baner vei. Kapittel 6 i *Samiske tall forteller 11. Sámi allaskuvla*, s. 83-101.
- Midtbøen, A. H. & Lidén, H. (2015). *Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. En kunnskapsgjennomgang*. Rapport 2015:01, Institutt for samfunnsforskning.
- Møllersen, S. (2018). Helserelaterte leve- og arbeids-forhold for reindriftssamisk befolkning i sørsamisk område. Kapittel 4 i *Samiske tall forteller 11. Sámi allaskuvla*, s. 44-67.
- Møllersen, S., V. Stordahl, G. Tørrer, I. M. Eira-Åhrén, (2016). *Reindriftas hverdag. En undersøkelse av faktorer som kan påvirke psykisk helse til samiske reindriftsutøvere i Norge*. <https://forskningsprosjekter.ihelse.net/prosjekt/PFP1115-13>
- Nergård, J.-I. (2006). *Den levende erfaring En studie i samisk kunnskapstradisjon*. Cappelen.
- Nilsen, S. (2009). Tradisjonelle sjøsamiske fiskeriord. Forskning no., 21. november 2009, <https://blogg.forskning.no/sesam/tradisjonelle-sjosamiske-fiskeriord/1119211>
- National Health and Medical Research Council (NHMRC) (2018). *Keeping research on track II*. National Health and Medical Research Council, Australian Government. <https://www.nhmrc.gov.au/about-us/resources/keeping-research-track-ii/#block-views-block-file-attachments-content-block-1>
- Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) (2019). *Menneskerettighetene i Norge 2018*. NIMs årsmelding, Dokument 6 (2018–2019).
- NOU (1984:18). *Om samenes rettsstilling*.
- NOU (2008:5). *Retten til fiske i havet utenfor Finnmark*.
- NOU (2016:18). *Hjertespråket – forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk*.
- Pettersen, T. (2014). *Sámi ethnicity as a variable. Premises and implications for population-based studies on health and living conditions in Norway*. PhD thesis. Arctic University of Norway, Tromsø/Sámi Allaskuvla.
- Poppel, B. (ed.) (2015). *SLiCA: Arctic living conditions: Living conditions and quality of life among Inuit, Saami and indigenous peoples of Chukotka and the Kola Peninsula*. TemaNord 2015:501. Nordisk ministerråd.
- Rasmussen, T. (2016). Samiske medier for barn og ungdom. Kapittel 6. *Samiske tall forteller 9*. Sámi allaskuvla, s.98-123.
- Riksrevisjonen (2019). *Riksrevisjonens undersøkelse av samiske elevers rett til opplæring i og på samisk*. Dokument 3:5 (2019–2020).
- Saetnan, A.R., H.M. Lomell, S. Hammer (eds.) (2011). *The Mutual Construction of Statistics and Society*. Routledge.
- Sametinget (2018). Sametingets rapport til CERD 2018. For perioden 2014 til og med 2018.
- Sametinget (2016a). *Meahcci - et grunnlag for identitet, kultur og birgejupmi - Rapport fra Sametingets arbeidsgruppe for utmark*, 29. februar 2016. Sametinget.
- Sametinget (2016b). *Nu guhká go mis leat eatnamat. Sametingsmelding om areal og miljø*. Sametinget.
- Sametinget (2017). Forslag til etiske retningslinjer for samisk helseforskning og forskning på samisk humant biologisk materiale. Rapport.

<https://www.sametinget.no/Nyhetsarkiv/Forslag-til-etiske-retningslinjer-for-samisk-helseforskning-er-lansert>

- Simon, P. (2007). "Ethnic" statistics and data protection in the Council of Europe countries. Study report. Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). [file://fw-profiladm/Citrix\\$/data/ua/Downloads/docl_11727_487994580%20\(1\).pdf](file://fw-profiladm/Citrix$/data/ua/Downloads/docl_11727_487994580%20(1).pdf)
- Skålnes, S. (2014). Næringsutvikling innanfor STN-området på 2000-talet. Kapittel 2 i *Samiske tall forteller 7*. Sámi allaskuvla, s. 15-41.
- Søbye, E. (2014). *Folkemengdens bevegelse 1735-2014: en tabellstudie*, Oktober forlag.
- Thon, B. E. (2019). Samisk etnisitet for statistikk - eller forskningsformål. Innlegg på Sametingets høring 20. november 2019.
- Todal, J. (2006). Vilkår for utvikling av nasjonale prøver i lesing og skriving på samisk. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 90, 404 – 414.
- Turi, E.I. og I. M. Gaup Eira (2016). Bruk av tradisjonell kunnskap i miljø- og arealforvaltning i Norge, i *Perspektiver til fremtidig areal- og miljøpolitikk i Sápmi*, Sametinget, s. 97-113.
- Turi, E.I. (2017). Sámi reindeer pastoralism in Norway – governance and economy. In Glomsrød, S., G. Duhaime and I. Aslaksen (eds.) (2017): *The Economy of the North 2015*. Statistical Analyses (SA) 151, Statistics Norway, pp. 108-114.
- UNEP (2014). *Conceptual and methodological framework for evaluating the contribution of collective action to biodiversity conservation*. Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity. UNEP/CBD/COP/12/NF/7.
- Utenriksdepartementet (2013). Norges internasjonale innsats for urfolks rettigheter. Veileder for Utenriksdepartementet og utenriksstasjonene. https://www.regjeringen.no/contentassets/b7384abb48db487885e216bf53d30a3c/veileder_urfolk1310.pdf
- Utenriksdepartementet og Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2017). Nordområdestrategi- mellom geopolitikk og samfunnsutvikling <https://www.regjeringen.no/contentassets/76dc3d09a93a460c8fe649390a722689/nordomradestrategi2017.pdf>
- Walter, M. (2016). Data politics and Indigenous representation in Australian statistics. Kap 5, s. 79 – 98). In: Kukutai, T. & Taylor, J. (Eds.) (2016). *Indigenous Data Sovereignty: Toward an agenda*. Acton ACT, Australia: ANU Press, lastet ned 25.05.2020 fra <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1q1crgf.12>
- Walter, M. & Andersen, C. (2016). *Indigenous Statistics. A Quantitative Research Methodology*. Routledge.
- Waring, M. (1991). *Hvis kvinner fikk telle. En ny feministisk økonomi*. Cappelen, Oslo. Oversatt fra: *If women counted. A new feminist economics*. Macmillian, London, 1989.